

УДК 821.161.2.09.

Ірина Захарчук

РЕЦЕПЦІЯ СОЦРЕАЛІЗМУ В ПОСТТОТАЛІТАРНИХ КУЛЬТУРНИХ КООРДИНАТАХ

Розглядаються рецептивні моделі соцреалізму, що постали у відмінних культурних середовищах. Аналізуються провідні тенденції осмислення тоталітарної літератури в контексті методологічної розбалансованості кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: соцреалізм, тоталітарна література, технологія влади, культурна стратегія, методологічна криза.

Руйнування советської тоталітарної системи привнесло відчутні зміни в мисленнєві орбіти та сенсотворчі моделі гуманітаристики постколоніального простору. Великий марксистський наратив, який базувався на аналізі суспільства через опозиційні дуалістичні схеми, втратив евристичну функцію. Натомість особливої ваги та інтерпретаційної розбудови зазнають категорії суб'єктивності, ретрансляція культурних ідентичностей та перебудова моделей пам'яті про минуле і т. ін. У розвитку гуманітаристики останнього десятиліття ХХ ст. Ірина Прохорова відзначає зсув від текстоцентризму до культурної та філософської антропології. На її думку, зміна вектора руху пов'язана із крахом засадничих соціокультурних міфологем советської епохи, який актуалізував проблему критичного переосмислення дослідницького інструментарію, вироблення нових понятійних категорій та естетичної реформації культурного поля [4, с. 12]. У контексті тектонічних зсувів свідомості в системі гуманітарних наук дослідження советського тоталітаризму виступає свого роду показником та означником того, якою мірою енергетика соціальних зрушень періоду розпаду советської імперії змінила парадигми дослідницького дискурсу та структуризацію культурного досвіду.

Хронологічно руйнування советської моделі тоталітаризму синхронізувалось із методологічною розбалансованістю в літературознавстві, коли, за словами Поля де Мана, дедалі більшу оприявнювалась суперечність між методами отримання знань і власне знаннями, здобутими з їх допомогою [5, с. 10]. Такий стан провокував недовіру до системних побудов, усталених пізнавальних схем, які асоціювались із тоталітарним дискурсом. Але українська ситуація ускладнювалась тим, що методологічний інструментарій, який в умовах відкритого суспільства пройшов етапи успішної апробації й розвитку, а згодом недовіри та скепсису, не зазнав аналогічної еволюції і був відсутній у практиці вітчизняних наукових досліджень. Отже, збіжність суспільної та методологічної кризи в посттоталітарних наповненнях українського культурного простору стимулювала інтерес до тих

дослідницьких стратегій, що ототожнювались із множинністю аналітичних засад й активно адаптовувались у мисленнєві стандарти. Передусім посилюється інтерес до пояснювальних моделей, які втілювали альтернативу соціальній інтерпретації літературних текстів та відкривали нові ракурси систематизації та осмислення художнього досвіду. Зняття інформаційної блокади розширило координати дослідження й дало поштовх до оновлення емпіричного досвіду, реінтерпретації табуйованих фактів, повнішого оприсутнення джерельної бази. Розширення масиву знань не лише оновило пізнавальні можливості, а й заактуалізувало проблему вироблення теоретичних засад щодо їх узагальнення й диференціації. Адже проявлення повноти й поліфонічності літературного процесу передбачає формування дослідницьких модусів, які б оновлювали ціннісні нормативи й відображали зміни в їх наповненні. Можна стверджувати, що закінчується етап реконструкції емпіричної бази літературного досвіду і починається пошук адекватного методологічного інструментарію для його тлумачення.

Деформованість методологічних засад в епоху советського тоталітаризму обертається потребою в їх переосмисленні та достосуванні до естетичних самоокреслень української культури ХХ століття. Однією з найочевидніших залишається спокуса збереження й варіювання перефарбованого ідеологічного принципу при розбудові альтернативних інтерпретаційних моделей. Така ситуація можлива через спорадичне, селективне й тенденційне осмислення тоталітаризму в суспільній свідомості. Дистанціювання від ідеологічної парадигми в сучасній гуманітарній думці можливе за умови цілісного й планомірного вивчення, опису та систематизації тоталітарної моделі у множинних виявах. Проводячи паралелі, можемо сказати, що тоталітарний досвід у системі української інтелектуальної традиції ХХ століття перебуває в стані нарощування фактологічної бази та опису її визначальних компонентів. Цей етап передбачає нагромадження інформації, яка дасть можливість найповніше та найрельєфніше відтворити дію суспільних та культурних механізмів, а також сегментувати способи їх інтерпретації. Другий, системно-узагальнюючий щабель у тлумаченні українського тоталітаризму має більш складне завдання: виявити взаємодії та конфлікти множинних ціннісно-нормативних систем та їх трансформації на рівні соціо-культурного досвіду. Можна стверджувати, що розбудова пояснювальних моделей українського тоталітарного досвіду може стати задзеркаллям способів долання суспільної та методологічної кризи.

У наукових дослідженнях функціонують кілька понять на означення літератури соціалістичного реалізму. Серед найуживаніших Едвард Можейко виокремлює такі: тоталітарна література, одержавлена література, заангажована, тенденційна та інші. Всі ці означення, так чи інакше, мають на меті підкреслити перевагу політичних чинників, виявити перехідний і неорганічний характер феномена, що постав у перших десятиліттях ХХ ст. Водночас проблема опису та аналізу літератури соціалістичного реалізму як цілісної структури із системами і

підсистемами, що змінювали своє призначення відповідно до політичної кон'юнктури, надалі продовжує перебувати у дискусійному полі. Необхідно зазначити, що саме явище соціалістичного реалізму виникло в середовищі абсолютно специфічного суспільно-політичному устрою, який на той час запанував у Советському Союзі. Тому усвідомлення й розбудова рецептивних моделей соцреалізму неможлива без з'ясування специфіки соціальних засад першої у світі країни соціалізму: без існування СРСР неможливо уявити виникнення та функціонування літератури соціалістичного реалізму [7, с. 12-14].

Дослідження советської тоталітарної культури прикметне множинними інтерпретаційними підходами. Засадничо можна виокремити хронологічну модель, яка базується на зіставленні змін у літературі та мистецтві з ритмом політичних та економічних подій. В її основі – опис коротких часових періодів, який узгоджується з політичною періодизацією. Відповідно, виокремлюється “сталінський період літератури соціалістичного реалізму”, “література перших п'ятирічок”, “література ждановської ери”, “література Великої Вітчизняної війни” та ін. [Томас, 192].

Згідно з іншою пояснювальною моделлю, в “соцреалізмі” новим був лише термін, а саме явище як мистецький феномен сягає ще ХІХ століття. Як аргумент наводяться приклади, що літературні дискусії 1920-років належать до того ж дискурсивного комплексу, що й естетичні ідеї Чернишевського, Добролюбова, Писарева. Висувається гіпотеза спадкоємності або ж неперервності мистецького явища, яке хронологічно обіймає великий часовий відтинок (1850-1950 роки). Таким чином, функціонування соціалістичного реалізму не збігається з політичною історією, залишаючи на маргінесі знакові події 1917 року, перелом у літературних часах 1920-1930-х рр. та ін. Соціалістичний реалізм постає як закрита структура, на трансформацію якої зовнішні суспільно-історичні фактори мають лише дотичний вплив [9, с. 193]. Так чи інакше, “зустріч” із феноменом тоталітарної літератури в інваріанті советського соціалістичного реалізму виявляє внутрішню розбалансованість та не-монолітність самого явища в синхронному та діахронному вимірах. Попри зовнішню розбіжність інтерпретаційних засад обидві моделі виявляють спільну проблему, яка постає як концептуальна при пізнанні літератури соціалістичного реалізму. Означити її можна як потребу збалансованості різних іпостасей культури: внутрішньої та зовнішньої, іншими словами, як відбувається самоусвідомлення та авторепрезентація культури в її внутрішньому наповненні та як ця культура інтерпретується за межами власного силового поля. Як зазначає Є.Добренко, будь-який культурний феномен має подвійну природу і може бути пізнаний лише з урахуванням того, як сама культура себе декларує і усвідомлює та що сказано про неї ззовні [2].

Соціалістичний реалізм ні в советському, ні в західному висвітленні не розкриває своєї сутнісної природи через стратегічну відмінність описових практик. Зовнішній погляд на культуру соціалістичного реалізму постає через уведення в обіг понять та термінів, які присутні в авторепрезентації тоталітарної літератури, є їй

органічно притаманними, внутрішній – характерний використанням лексики, яка підкреслює аномальність, ненормативність даного явища, маючи на меті посилити модель протиставлення. Зовнішня інтерпретація культури соцреалізму значною мірою здійснюється через домінацію патологічної метафорики, в якій фігурують такі означення, як “хвороба”, “вірус”, “епідемія”. При описі культури застосовуються біологічні категорії, в яких ключовими опозиціями стають поняття “життя” та “смерті”. Для порівняння варто зазначити, що в теоретичних моделях самого соціалістичного реалізму наскрізною була антитеза, яка проголошувала прогресивність та вищість саме цього мистецтва в порівнянні з художньою практикою не-соціалістичного світу, враженого, на думку партійних ідеологів, хворобою занепадництва, песимізму, втрати орієнтирів. Таким чином, опозиційна настанова “хвороба – здоров’я” залишалась провідною в розбудові зіставних моделей соцреалізму в порівнянні із загальноєвропейською гуманітарною практикою. При цьому кожна з опозиційно налаштованих сторін залишала за собою право на встановлення нормативних пріоритетів, згідно з якими протилежна сторона трактувалась у категоріях вторинності, а почасти й аномалії.

Якщо в системі власне соцреалістичної художньої практики інша літературна традиція маркувалась через меншовартості, шкідливість, а нерідко й недоцільність, то аналогічний метод проступає і в одній із версій західної інтерпретації, в основі якої – заперечення і розвінчання всього, що вважалось за найвищі досягнення і перебувало на вершині ціннісної піраміди в самій літературі соціалістичного реалізму. Але водночас присутність протилежних, взаємозаперечних презентацій культури дає ключ до розуміння особливостей її функціонування, відповідно цілісність пізнається не через уніфікацію антиномічних чинників, а через їх рівномірну розбудову [2, с. 5]. Збіжність риторики зовнішньої та внутрішньої інтерпретативної схеми виявляє передусім тяжіння до оціночних категорій при структуризації опозиційної культури. Таким чином, перевага оціночного підходу над власне описовим стає тим бар’єром, що підсвідомо спонукає до надання переваги одній із репрезентативних граней культури соціалістичного реалізму: внутрішній або зовнішній. Зміна кута зору, а саме розбудова передусім описових моделей, їх кількісне нагромадження зможе породити і нову якість – постання відносно збалансованих та менш тенденційних інтерпретативних парадигм.

Осмислення та головні етапи тоталітарної літератури безпосередньо пов’язані з дослідженням та оприсутненням явища тоталітаризму як знакового для суспільного досвіду ХХ століття. У певному сенсі відстежуються паралелі між рецепцією тоталітаризму та літературою, ним породженою. Водночас відчувається підпадання і залежність у розбудові пояснювальних моделей літератури від інтерпретаційних парадигм статусу тоталітаризму. У цьому контексті доречним видається зіставлення основних етапів осмислення тоталітаризму із стратегічними підходами до дослідження тоталітарної літератури.

Тоталітаризм як суспільна категорія акумулює в собі ідентифікаційні ознаки репресивно-каральних систем, які виникли і

функціонували у ХХ столітті. Попри відносну усталеність політичних характеристик та оприявнення дії державного механізму, тоталітаризм як наукове поняття залишається одним із найбільш дискусійних. Лев Гудков окреслює його як “найбільш забазікане” (“наиболее заболтанное”), яке майже втратило своє значення як засіб опису чи інтерпретації [1, с. 367].

Причина такого явища криється, з одного боку, в непомірному розширенні семантичного поля, що призвело до корозії базових понять і смислових рівнів. З іншого погляду – відстежується безпосередня залежність наукового осмислення тоталітаризму і розбудови його понятійного апарату від політичної ситуації у світі, коливання маятника кон'юнктури, зміни вектора суспільних запитів та орієнтацій. Все ж реконструкція хронологічного виміру основних етапів у осмисленні й дослідженні явища дає можливість виявити зміну історичної свідомості та її вплив на вироблення інтерпретаційних моделей одержавленої літератури.

Оприсутнення та опис феномена тоталітаризму протягом ХХ століття то зростав, то згасав, відображаючи стан суспільної свідомості в потребі аналізу і систематизації його досвіду. В основі вивчення тоталітаризму як теоретичної парадигми домінувала історична хронологічна модель, що синхронізується з етапами суспільного розвитку. Традиційно виділяють такі фази в дослідженні тоталітарних систем:

1. 1926-2930-ті роки: соціальна діагностика тоталітарних режимів, виявлення їх відмінностей від попередніх політичних систем.

2. 1930-1950-ті: опис інституційних особливостей та соціальних технологій репресивних режимів.

3. 1951-1968-ий: систематизація існуючого дробу, поява множинних теорій тоталітаризму.

4. 1968-1989-ий: критика концепцій тоталітаризму, аналіз потенціалу та механізмів самозбереження тоталітарних систем, опис процесу розкладу тоталітарних режимів [1, с. 378].

Кінець 1980-х та початок 1990-х років окреслюється дослідниками як п'ята фаза в дослідженні тоталітаризму, яка характеризується розпадом комуністичної системи, частковою відкритістю архівів, що суттєво впливає на систему описових практик та оціночних моделей. Варто додати, що опис проблематики тоталітаризму і весь комплекс смислового наповнення самого поняття змінювався з появою нових підходів та пріоритетів.

Можна стверджувати, що саме четвертий етап дав могутній стимул до дослідження культури, породженої тоталітарними режимами, її ролі в розбудові ідеологічних практик та засадничого чинника в розумінні тоталітаризму.

Серед ключових постатей, які вичленували головні парадигми та інтерпретативні моделі, варто виокремити німецького дослідника Ганса Гюнтера, автора численних праць про літературу соціалістичного реалізму. Прикметно, що до системних та послідовних досліджень над культурою тоталітарних режимів Г.Гюнтер прийшов від захоплення лівою ідеологією. На думку німецького дослідника, всю історію соцреалістичного канону можна поділити на п'ять “життєвих фаз”.

Першу він означає як “протоканон”, або підготовчий етап. Хронологічно “протоканон” поширюється на перші десятиліття ХХ століття і характеризується нагромадженням “будівельного матеріалу” для текстів соцреалістичного канону, а в жанровому відношенні генеалогічно сягає революційних романів та житійних текстів. Серед творів російської советської літератури, які заклали підмурівок “протоканону”, виділяються романи М.Горького “Мать”, Ф.Гладкова “Цемент” та ін.

Друга життєва фаза хронологічно охоплює поч. 1930-х років і прикметна формуванням канону як цілісної моделі, відмежуванням від попередніх та синхронних у часі літературних традицій. Цю фазу Г.Гюнтер визначає як “канонізацію” і її візитними картками в советській літературі вважає “Підняту цілину” М.Шолохова та “Як гартувалася сталь” М.Островського та інші.

Третя життєва фаза – застосування канону – триває із середини 1930-х аж до смерті Сталіна (1953). На цьому етапі вступають у дію головні механізми “відбору та селекції” текстів соцреалістичного зразка, канон виявляє набір вповні сформованих ознак.

Четверта фаза іменується етапом “деканонізації”. Відбувається “прогресуюча ерозія соцреалізму”, розмивання канону за рахунок розширення меж і нормативних ознак, що призводить до того, що канон втрачає свою “обов’язковість”. “Розмиванню меж” сприяє повернення в літературу текстів репресованих авторів та тих, що перевищували советську естетичну модель. Часові рамки для “деканонічної” стадії визначаються з 1953 року до початку 1970-х років.

З кінця 1970-років починається п’ята – “постканонічна” – стадія, яка прикметна тенденціями ідеологічного та художнього плюралізму (Д.Лукач, Р.Гароді), що призводять до розпаду канону [6, с. 281-283].

Неважко помітити, що хронологічна структуризація соцреалістичної моделі, запропонована Г.Гюнтером, з одного боку, будується в безпосередній залежності від історії осмислення тоталітаризму, а з другого – відтворює стандартну періодизацію советської літературної історії. Кожний новий щабель у розбудові рецептивної моделі тоталітаризму співвідноситься з виокремленням чергового етапу в розвитку літературного канону. Очевидно, для дослідника така періодизація видається важливою з огляду на амплітуду коливань при описі та аналізі тоталітаризму, яка зазнавала корекцій та трансформацій. Водночас залежність від хронології історії осмислення тоталітаризму свідчить про використання схеми, яка безпосередньо пов’язує літературні процеси і політичні зміни. Г.Гюнтер виявляє перевагу не власне літературних, а зовнішніх чинників у кшталтуванні соцреалістичного канону, а також чітко означає його еволюцію, яка накладається на матрицю суспільних перетворень. Канон оприявнюється як явище, що мало передісторію, процес формування, догматизації та внутрішньої ерозії. Таким чином, розбудова історично-хронологічної парадигми визнається як найбільш адекватна для описової характеристики і маргіналізує інші складові, в тому числі й естетично-філософську.

Якщо головні етапи в рецепції тоталітаризму виокремлювали політичну домінанту як засадничу в організації суспільного устрою, то

їх накладання на історію літератури виявляє певну ігнорацію культурної практики, яка втрачає самоцінність, розчиняючись в усталених схемах, придатних передусім для аналізу суспільних парадигм.

Традиційно періодизація соцреалістичного канону будується виключно на російській літературній моделі, яка містить виразний “момент спротиву” стосовно українського варіанту соцреалізму, в зв'язку з чим проблема цілісного оприсутнення тоталітарної моделі літератури в українських проєкціях залишається відкритою і на часі.

Знаковим у розбудові аналітичних моделей соцреалізму для російської гуманітаристики виявилось останнє десятиліття ХХ ст. Саме в цей період з'являються такі дослідження, як монографія Є.Добренка “Метафора влади. Література сталінської епохи в історичному висвітленні” (1993), колективний збірник Інституту слов'янознавства і балканістики “Знайомий незнайомиць. (Соціалістичний реалізм як культурно-історична проблема)” (1995), збірник “Соцреалістичний канон” за редакцією Є.Добренка і Г.Гюнтера (2000). Автори кодифікують феномен соціалістичного реалізму у множинних версіях, які виявляють різні підходи. Естетична розбалансованість соціалістичного реалізму виявляється настільки очевидною, що виділення його постійних і змінних ознак стає каменем спотикання для багатьох дослідників. Більш плідні та конструктивні спостереження над природою та функціями міфів, державним патерналізмом та авангардними проєктами, адаптованими в доктрину тенденційного мистецтва. Погляди літературознавців є збіжними при структуруванні архетипів соцреалістичної літератури (батька (Сталіна), матері (батьківщини), ворога і героя), тематики, жанрової динаміки і т. ін. У природі соцреалізму виокремлюється синтетична домінанта, що базується на поєднанні кількох видів мистецтв. Зовнішні прояви такого синтезу мають характер агресивної героїки, що завуальовує перманентність мілітарної стратегії [6, с. 14]. Найбільш результативний комплексний підхід, зорієнтований на вироблення універсальних інтерпретаційних схем, які передбачають уписування явищ літератури в художній контекст епохи з урахуванням специфіки розвитку образотворчого, музичного, театрального мистецтва і кінематографу. Саме такі аналітичні моделі виявились найбільш продуктивними і сприяли вичленуванню кількох засадничих характеристик соцреалізму, які для більшості є загальноприйнятими. Серед них – усвідомлення регресивності соцреалістичної парадигми, її випадання із закономірностей розвитку попередніх культурних епох. По-друге, у доктрині соцреалізму оприявилась інструменталізація особистості: її естетичні горизонти обмежувались соціальними цінностями. Одухотвореність буття, його метафізичні первні втрачали свою вартість. По-третє, підпорядкованість художніх норм соцреалізму ідеологічному диктату [5, с. 45].

Поширена теза про примусове накидання соцреалістичної доктрини також зазнала корекцій. Більшість учених схиляється до думки про те, що на початку 1930-х на горизонті суспільних очікувань з'явилася потреба в новій міфології. Далося взнаки розчарування революційними проєктами, втома від невдалих суспільних експериментів. Реакцією влади на суспільну амнезію стала нова

мистецька доктрина, яка відповідала прагненням до впорядкованості, стабільності, естетичної невибагливості, імітації гармонії. Відповідно соцреалізм акумулював множинні рівні суспільної та культурної свідомості, тому цілком слухними видаються міркування Н.Лейдермана, який говорить що структура соцреалізму моделює космос: присутнє прагнення до створення стабільності й передбачуваності, гармонії між людиною й природою, людиною і соціумом і найголовніше – протистояння хаосу, безладу, руїні [5, с. 28].

Але космос соцреалізму мав свою внутрішню динаміку, яка відображала перепади ціннісних орієнтацій. Культурна стратегія балансувала між депресією й ентузіазмом, поверненням до традиції і її запереченням, між глобальністю колективно-масового та локальністю індивідуального. Існування в системі соцреалізму двох конфліктно налаштованих механізмів дало підстави В.Паперному вичленувати її засадничі опозиційні матриці, які він іменує “Культура-1” і “Культура-2” [3]. Перша тяжіє до глобально-нігілістичної, революційної настанови, друга реставрує патріархально-консервативні моделі стосунків. Таким чином, присутність та суперництво цих двох культур можна трактувати і як спосіб діалогу, і як протидію хаосу. Їх зовнішніми виявами стають гіперболізовані символи небезпеки й стан очікування загрози, які набувають ознак перманентності в “примусовій гармонії” соцреалізму.

Для порівняння способів рецепції соцреалізму, які постають на засадничо іншому культурно-історичному підґрунті, вартим уваги видається досвід польських інтелектуалів, які виокремили літературну модель тоталітаризму у вимірі історико-літературному. Наслідком такого підходу став “Словник соціалістичного реалізму” (2004) за редакцією Здіслава Лапінського та Войцеха Томасіка. У передмові автори зазначають, що передумовою появи “Словника...” послужив стан досліджень польського соцреалізму, який не можна вважати задовільним. Сама форма “словникового опрацювання епохи” вказує на тенденцію цілісного підходу до досвіду польської літератури ХХ і зіставлення його з художніми практиками інших культур. Дослідники зазначають, що розглядають польський соцреалізм як складову частину процесів, які визначали культурне життя Східної Європи в перше повоєнне десятиліття. Відповідно, концепція словника відображає намагання укладачів вибудувати історико-літературну панораму епохи ПНР і відобразити явище польського соцреалізму через діяльність державних інституцій, знакові факти публічного життя, вияви масової культури і т. ін. Словникові статті побудовані у формі літературних гасел, які втілюють стратегічні інспірації літературного життя 1950-х років. Автори наголошують, що свідомо обрали цей принцип, уникаючи виокремлення знакових імен і текстів, позаяк мали на меті відтворити феномен соцреалізму через характерні явища, які найвиразніше ілюструють його проблематику та закономірності. Серед гасел, які розкривають риторичну самопрезентацію досліджуваної літературної моделі: “соціалістичний гуманізм”, “класовість”, “народність”, “оптимізм”, “масова пісня”, “тема боротьби за мир” і т. п. Отже, добір вказаних риторичних фігур вияскравлює еkleктичність та естетичну вторинність теоретичного підґрунтя літератури, що постала в системі чіткої політичної вертикалі. У схемі ціннісних диференціацій

соцреалізму автори вказують на “образ шкідника і класового ворога” та “образ нової людини”, виявляючи наскрізність дихотомічної реальності в культурних рефлексіях. Безперечно, не минули упорядники “образу вождів”, які творили іконостас кожної соціально заагажованої літератури (Ленін, Сталін, Берут). Таким чином, принцип “гасел” виявився найбільш функціональним для відтворення універсальних категорій, які синтезували конкретні знакові тексти і постаті та слугували означником множинних сфер культурного життя, дотичних до літератури. Зокрема, за допомогою вислову “смерть і посмертне життя соціалістичного реалізму” структуризація текстового простору здійснюється не лише з урахуванням хронології, а й з огляду на естетичні коефіцієнти: “Після початкової, засадничо ударної фази соцреалізму (яка припадає на 1949-1955 роки), можна виокремити перехідний, постсоцреалістичний етап (в роках 1956-1980/1981), а також період занепаду (в роках 1980-1989). Два прикінцеві етапи характеризуються як епігонські, що розкривають посмертне життя доктрини” [8, с. 272]. Для польського літературного досвіду соцреалізм означається як характеристика і “привілей” митців другорядних, кон’юнктурних і неталановитих. Пізнавальна та естетична цінність творів таких авторів, на думку упорядників, дуже невисока. Видається, що застосована аналітична модель виходить за межі польського варіанта соцреалізму і в різних модифікаціях може придатися при описі типологічно споріднених (але не тотожних) явищ советського культурного конгломерату. За визначенням авторів словника, свого адресата вони уявляють серед масової аудиторії читачів, які прагнуть мати загальне уявлення про літературний досвід ХХ ст. Відповідно, в настановах книги помітне балансування між популярним і науково-регламентованим дискурсом, що в цілому виправдане з огляду на довідково-інформаційну, а не аналітичну настанову. Сама поява словника – вагома подія як для осмислення соцреалізму в польській літературі, так і для проведення зіставних паралелей із досвідом літератур СРСР, передусім української. Поруч із дослідженнями соцреалізму останнього десятиліття, зокрема праць Е.Можейка, М.Гловінського, С.Бараньчака, Л.Колаковського, В.Томасіка та інших, “Словник соціалістичного реалізму” відображає тенденцію польських учених до вироблення теоретико-методологічної парадигми для рецепції соцреалізму та вписування його в національну модель історії культури. Можна вести мову про різновекторність досвіду тоталітарних літератур советського простору та Східної Європи, що зумовило відмінності при розбудові рецептивних моделей. Якщо для східноєвропейського досвіду присутність тоталітарної літератури кодифікується у площину маргінальності, вторинності та пересічності, то пошуки російських дослідників вказують на засадничу амбівалентність, змінність соцреалізму та взаємопов’язаність із впливами лівої ідеології. Однак спільною тенденцією залишається різнобій тлумачень одних і тих же явищ, експлуатація опозиційних мисленнєвих схем, невиробленість або ж свідомо відмова від спільності методологічних позицій.

У контексті розбалансованості методологічних засад проєкції на український досвід осмислення тоталітарної літератури виступають такі проблеми. Українська ситуація перебуває між двома дослідницькими

модусами, які відображають тенденції інтелектуального клімату першої половини ХХ ст. Багато в чому виявляється збіжність з російським та польським досвідом (застосування ідентичних технологій примусу, контроль над інформацією, уніфікація культурного простору), але присутні помітні розбіжності. Передусім вони виявляються в національній моделі тоталітарного досвіду, яка залишається неструктурованою й нерозбудованою. З'ясування специфіки українського тоталітарного проекту уможлиблює пошук відповіді на питання про баланс автентичних і зовні накинених чинників української советської моделі та функціонування відмінних культурних практик. Отже, рецепція українського варіанта соцреалізму перебуває у стадії нарощування інформаційного поля та розбудови емпіричної бази.

1. *Гудков Л.* Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. – М.: Новое литературное обозрение, “ВЦИОМ-А”. 2004. – 816 с.
2. *Добренко Е.* “Правда жизни” как формула реальности // Вопросы литературы. – 1992. – № 1. – С.4-26.
3. *Паперный В.* Культура Два. – 2-е изд., испр., доп. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 408 с.
4. *Прохорова И.* Недавнее прошлое как вызов историку // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 1(83). – С. 9-16.
5. Русская литература ХХ века: Закономерности исторического развития. Книга 1. Новые художественные стратегии/ Отв. ред. Н. Лейдерман. – Екатеринбург, Уро РАН, Уро РАО, 2005. – 465 с.
6. Соцреалистический канон / Под общей редакцией Х. Гюнтера и Е. Добренко. – СПб: Академический проект, 2000. – 1040 с.
7. *Możejko E.* Realizm socjalistyczny. Teoria. Rozwój. Upadek. – Kraków: Universitas, 2001. – 314 s.
8. *Łapiński Z., Tomasik W.* Słownik realizmu socjalistycznego. – Kraków: Universitas, 2004. – 448 s.
9. *Tomasik W.* Inżynieria dusz: Literatura realizmu socjalistycznego w planie “propagandy monumentalnej”. – Wrocław: Leopoldium, 1999. – 217 s.

Summary

The article is devoted to the analysis of receptional models of socrealizm, that arose up in different cultural environments. The author analyses the leading tendencies of comprehension of totalitarian literature in the context of methodological misbalance of the end of the 20-th – the beginning of the 21 st.age.

Key words: socrealizm, totalitarian literature, technology of power, cultural strategy, methodological crisis.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2007